

3. Η θεωρία του Καντ για το ωραίο και το υψηλό

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Να προσδιορίσετε την έννοια του υψηλού και να αναφέρετε τον εισηγητή της στο πεδίο της αισθητικής θεωρίας.
2. «Γιατί το αίσθημα του υψηλού εμπλέκει ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα μια πνευματική κίνηση, η οποία συνδυάζεται με την εκτίμηση [του μεγέθους] του αντικειμένου, ενώ το γούστο, σε ό,τι αφορά το ωραίο, προϋποθέτει ότι ο νους βρίσκεται σε μια κατάσταση ήρεμης ενατένισης...»

Ιμ. Καντ, *Κριτική της κριτικής δύναμης*, § 24, σ. 247¹

Ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στο ωραίο και το υψηλό, σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο, κατά τον Καντ; Να τις παρουσιάσετε σύντομα.

3. Να κατατάξετε τις λέξεις που ακολουθούν στη στήλη που ανήκουν. (Μία λέξη περισσεύει).

Τα αντικείμενα που ονομάζουμε <i>ωραία</i> μας προκαλούν συναισθήματα:	Τα αντικείμενα που ονομάζουμε <i>υψηλά</i> μας προκαλούν συναισθήματα:

δέος, φόβος, ανακούφιση, συνειδητοποίηση της μηδαμινότητάς μας, επιστροφή των νοητικών μας δυνάμεων, ηθική μεταρσίωση, κάθαρση από τα πάθη και τις αδυναμίες μας, υπέρβαση της φυσικής μας οντότητας, ικανοποίηση, απόλαυση, τέρψη, ανιδιοτελής ευχαρίστηση, επιθυμία, όρεξη.

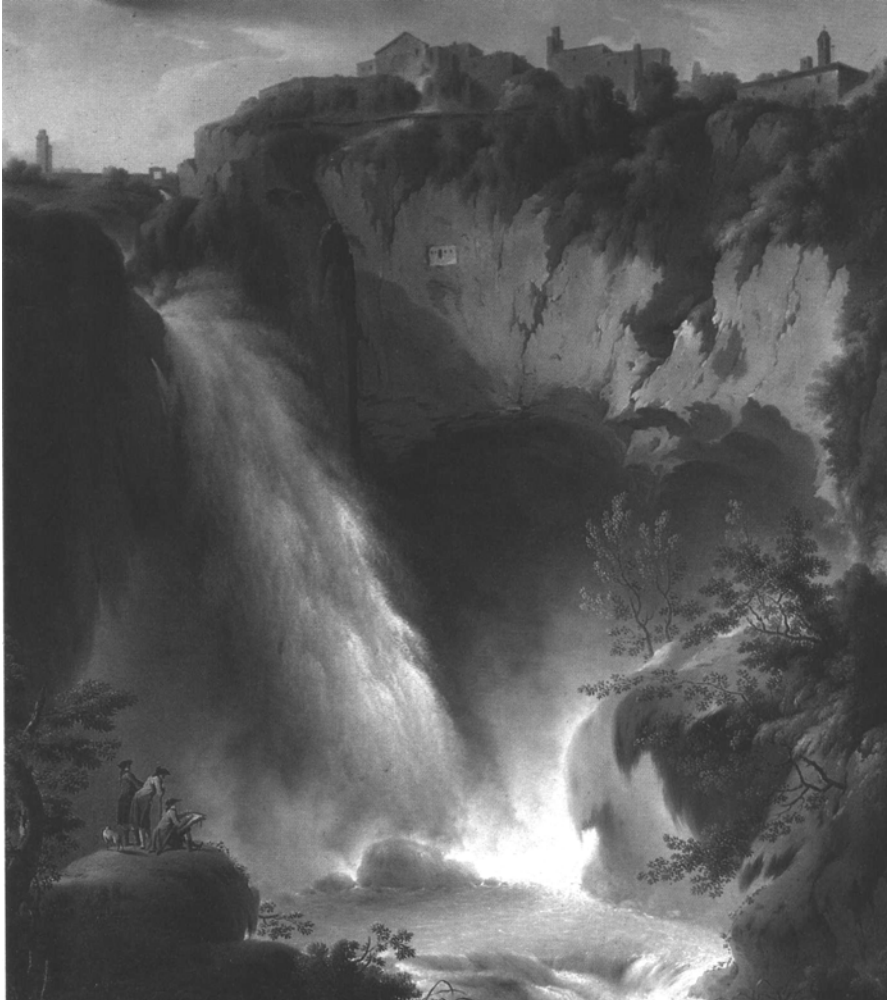
¹ *Kritik der Urteilskraft, Werke, Akademie - Textausgabe*, Berlin 1968.

4. Ποια αντικείμενα υπάγονται στη μαθηματική έννοια του υψηλού και ποια αποτελέσματα έχει η σύγκριση του εαυτού μας μ' αυτά;
5. Ποια υψηλά αντικείμενα έχουν δυναμική σημασία, κατά τον Καντ; Ποιες σκέψεις και συναισθήματα προκαλούν σε όσους είναι σε θέση να τα βιώσουν;
6. Να αναφέρετε τα βασικά γνωρίσματα της αισθητικής έννοιας του ωραίου, κατά τον Καντ, και να αναλύσετε ένα απ' αυτά.
7. Τι εννοεί ο Καντ, όταν αναφέρεται στην ανιδιοτέλεια του ωραίου αντικειμένου; Να την εξηγήσετε, χρησιμοποιώντας ένα δικό σας παράδειγμα.
8. Σε τι συνίσταται η καθολικότητα της αισθητικής κρίσης κατά τον Καντ;
9. Σκοπιμότητα χωρίς σκοπό: να εξηγήσετε τον όρο μέσα από ένα δικό σας παράδειγμα.
10. Τι σημαίνει αναγκαιότητα του ωραίου, κατά τον Καντ;

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ας υποθέσουμε ότι παρακολουθούσατε από απόσταση ασφαλείας κάποια υπέργεια πυρηνική δοκιμή. Βλέποντας το «μανιτάρι» από την έκρηξη της πυρηνικής βόμβας, θα μπορούσατε, σύμφωνα με τη θεωρία του Καντ, να βιώσετε την εμπειρία του υψηλού;

2.

Michael Wutki: «Οι καταρράκτες του Τίβολου», 1781

Με βάση όσα γνωρίζετε από την αισθητική φιλοσοφία του Καντ, θα χαρακτηρίζατε αυτή την εικόνα ωραία ή υψηλή; Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.

3. Ο νεοέλληνας στοχαστής Παναγιώτης Μιχελής (1903-1969) προσπάθησε να εξηγήσει θεωρητικά τη βυζαντινή τέχνη μέσα από την έννοια του υψηλού. Να διαβάσετε το συνοδευτικό κείμενο 4 και, αν είναι δυνατόν, το έργο του *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*² και να παρουσιάσετε τις σχετικές με αυτό το θέμα απόψεις του, γράφοντας ένα δικό σας κείμενο έκτασης τουλάχιστον 600 λέξεων. (συνθετική - δημιουργική εργασία)

Β. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Ο Καντ δίνει παραδείγματα ωραίων και υψηλών αντικειμένων.**

Το αίσθημα που αγγίζει και τις πιο απλοϊκές ψυχές είναι διττό: αποτελείται από το αίσθημα του ωραίου και αυτό του υπέροχου οι συγκινήσεις τους είναι ευχάριστες, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Η όψη των χιονισμένων κορυφών μιας οροσειράς που υψώνονται πάνω από τα σύννεφα, η περιγραφή ενός κυκλώνα ή του βασιλείου της κολάσεως (Milton) μας παρέχουν μια απόλαυση ανάμεικτη με τρόμο. Η θέα των ανθισμένων λιβαδιών, οι ελικώσεις των ποταμών και τα βοσκοτόπια, η περιγραφή των Ηλυσίων ή η ομηρική αναπαράσταση της Αφροδίτης μας προξενούν επίσης ευχάριστα συναισθήματα, που δεν αποπνέουν όμως παρά μόνο ιλαρότητα και χαρμονή. Για να μπορεί κανείς να προσοικειωθεί σ' όλη της την ισχύ την πρώτη εντύπωση, πρέπει να διαθέτει το αίσθημα του υπέροχου, για να μπορεί να απολαύσει τη δεύτερη, το αίσθημα του ωραίου. Οι πελώριες βελανιδιές και οι μοναχικές βαθύσκοιες φυλλωσιές σ' ένα παρθένο δάσος είναι υπέροχες τα ανθοτόπια, οι μικροί φράχτες, οι ομοιόσχημα κλαδεμένες δενδροσειρές είναι ωραία. Η νύχτα είναι υπέροχη, η ημέρα είναι ωραία. Αυτοί που διαθέτουν το αίσθημα του υπέροχου οδηγούνται στα υψηλά αισθήματα της φιλίας, της αιωνιότητας, της περιφρόνησης του κόσμου, μέσα στη γαλήνια σιωπή μιας καλοκαιρινής νύχτας, όταν η τρεμάμενη λάμψη των άστρων διατρέχει τη μελανόχρωση νύχτα και το

² Π. Α. Μιχελής, *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*, ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα ⁵1990. Βλ. και Ε. Π. Παπανούτσου, *Αισθητική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα ⁵1976, σσ. 377-379.

φεγγάρι εμφανίζεται μοναχικό στο στερέωμα. Το φέγγος της μέρας γεννά, μαζί με το ζήλο για εργασία, ένα αίσθημα χαράς. Το υπέροχο ταράσσει, το ωραίο γοητεύει. Το πρόσωπο αυτού που διαπερνάται από το αίσθημα του υπέροχου αποπνέει την αυστηρότητα και, συχνά, την έκπληξη, το ζωηρό αίσθημα του ωραίου αναγγέλλεται από το φωτεινό βλέμμα, το χαμόγελο και, συχνά, από τη θορυβώδη ευθυμία. Το υπέροχο παρουσιάζεται με διάφορες μορφές. Άλλοτε συνοδεύεται από βαρυθυμία ή τρόμο, άλλοτε από σιωπηλό θαυμασμό και άλλοτε συνδυάζεται με το αίσθημα μιας σεβάσμιας ευμορφίας. (...) Το υπέροχο είναι πάντοτε μεγάλο, το ωραίο μπορεί προσέτι να είναι μικρό.

Im. Kant, Παρατηρήσεις πάνω στο αίσθημα του ωραίου και του υπέροχου, μετάφραση Χ. Τασάκος, εκδ. Printa, σσ. 25-27

2.

• Οι τέσσερις ορισμοί του ωραίου από τον Καντ.

Π ρ ώ τ ο ς ο ρ ι σ μ ό ς :

«Γούστο είναι η ικανότητα της εκτίμησης ενός αντικειμένου ή της αναπαράστασής του μέσα από την ευαρέσκεια ή απαρέσκεια [που μας προκαλεί] ξέχωρα από κάθε ενδιαφέρον. Το αντικείμενο μιας τέτοιας ευαρέσκειας ονομάζεται ωραίο»

Im. Kant, Κριτική της κριτικής δύναμης, ό.π., σ. 211, § 5

Δ ε ύ τ ε ρ ο ς ο ρ ι σ μ ό ς :

«Ωραίο είναι εκείνο που ευχαριστεί καθολικά ξέχωρα από κάποια έννοια [: χωρίς να χρησιμοποιούμε κάποια έννοια για τον χαρακτηρισμό κάποιου αντικειμένου ως ωραίου]»

ό.π., σ. 219, § 9

Τ ρ ί τ ο ς ο ρ ι σ μ ό ς :

«Ωραίο είναι η μορφή της σκοπιμότητας ενός αντικειμένου, εφόσον αντιλαμβανόμαστε αυτή τη σκοπιμότητα χωρίς την παράσταση κάποιου σκοπού»

ό.π., σ. 236, § 17

Τ έ τ α ρ τ ο ς ο ρ ι σ μ ό ς :

«Ωραίο είναι εκείνο το οποίο, ξέχωρα από κάποια έννοια, αναγνωρίζεται ως το αντικείμενο μιας αναγκαίας ευχαρίστησης»

ό.π., σ. 240, § 22

3.

- **Ο Καντ εξηγεί μέσω ενός παραδείγματος τον όρο «σκοπιμότητα χωρίς σκοπό» στην περίπτωση του υψηλού.**

Ως προς τη θέα του ωκεανού, δεν θα πρέπει να τον θεωρήσουμε, όπως εμείς με τον νου μας που είναι εξοπλισμένος με γνώσεις πάνω σε διάφορα θέματα (οι οποίες παρά ταύτα δεν περιέχονται στην άμεση εποπτεία) είμαστε συνηθισμένοι να τον αναπαριστούμε στην σκέψη, σαν, ας πούμε, ένα ευρύχωρο βασίλειο υδροβίων πλασμάτων ή την πανίσχυρη δεξαμενή από την οποία αντλούνται οι ατμοί που γεμίζουν τον αέρα με σύννεφα υγρασίας για το καλό της γης ή ακόμη ως ένα στοιχείο, το οποίο αναμφίβολα χωρίζει την μια ήπειρο από την άλλη αλλά την ίδια στιγμή παρέχει το μέσον για την εμπορική τους επικοινωνία, γιατί με αυτό τον τρόπο δεν παίρνουμε τίποτε πέρα από τελεολογικές κρίσεις. Αντ' αυτού θα πρέπει να μπορούμε να δούμε το υψηλό στον ωκεανό, θεωρώντας τον με τον τρόπο των ποιητών, σύμφωνα με αυτό που αποκαλύπτει η εντύπωση που μας δημιουργείται, ας πούμε, όταν είναι ήρεμος, σαν ένα καθαρό καθρέφτη νερού που συνορεύει μόνο με τους ουρανούς ή, όταν διαταραχθεί, ως απειλούντα να κατακαλύψει και να καταπιεί τα πάντα.

ό.π., σ. 270, § 29

4.

- **Οι απόψεις του Π. Μιχελή για το υψηλό.**

Τώρα το θέμα είναι: τι διακρίνει το Υψηλό ως αισθητική κατηγορία; Κάνοντας την ανάλυσή του θα μπορέσουμε να προχωρήσουμε και να δείξουμε γιατί το ιδεώδες της χριστιανικής εποχής συμβιβάζονταν με την αισθητική αυτή κατηγορία, σε αντίθεση προς την προηγούμενη, την κλασική, που εκφράστηκε με την αισθητική κατηγορία του Ωραίου.

Το ωραίο εκφράζεται με μέτρο και ως προς το μέγεθος και ως προς την τάξη όπως έλεγε ο Πλάτων: «το δε καλόν ουκ άμετρον», και ο Αριστοτέλης: «το γάρ καλόν εν μεγέθει και τάξει εστί». Δηλαδή, ένα έργο κλασικά ωραίο δεν είναι ούτε πολύ μικρό ούτε πολύ μεγάλο, και η τάξη του είναι ολοφάνερη και σαφής έχει αρχή, μέση και τέλος. Επιπλέον το περιεχόμενο και η μορφή του βρίσκονται σε πλήρη αρμονία κίνηση υπεροχής του ενός πάνω στο άλλο δεν διαφαίνεται.

Όλη η κίνηση που το κατέχει, δρα για τη συντήρηση μιας ιδανικής ισορροπίας, τόσο που ένα αίσθημα ολύμπιας γαλήνης συνέχει το θεατή κάθε ωραίου έργου. Η ομορφιά του, ας πούμε, στατική, όπως στην τέχνη ο Παρθενώνας, στη φύση η γαλινημένη θάλασσα στην αγκαλιά ενός κόλπου απλωμένη.

Αν όμως στρίβοντας αναβλέψουμε στον ουρανό και θελήσουμε να συλλάβουμε την εικόνα του τεράστιου αυτού θόλου, ένα συναίσθημα διαφορετικό αρχίζει να μας συνέχει. Συναίσθημα δυναμικό, που γίνεται εντονότερο αν μεταφερθούμε στη μέση του απέραντου ωκεανού, που δεν τον αγκαλιάζει ολόγυρα παρά η ανάερη ζώνη του ορίζοντα και τον στεγάζει βουβός ο πανύψηλος θόλος. Η ψυχή μας αρχίζει να υψώνεται και αυτή προς τον ουράνιο θόλο και να τρομάζει κάπως το αχανές του σιωπηλού πελάγου. Ένα δέος αρχίζει να την κατέχει, δέος ανάμικτο με θαυμασμό όσο ο ωκεανός είναι γαλήνιος. Μέσα από την αντίθεση αυτή των συναισθημάτων δέους και θαυμασμού αναβλύζει η έκταση για το ψηλό μεγαλείο του θεάματος και το δυναμισμό που κρύβει. Αλλά το δέος του Υψηλού μεταβάλλεται σε φόβο και τρόμο, αν έξαφνα ο ωκεανός φουσκώνει να ψηλώσουν τα κύματα της τρικυμίας και αν η καταιγίδα ξεσπάσει κι ο ουρανός βροντοφωνεί κι αστραπές διχαλωτές σκίζουν τα μαύρα αργοκίνητα σύννεφα και τα φωτίζουν ξαφνικά. Νιώθει τότε ο άνθρωπος να χάνεται, κι αδύναμος ν' αντιπαραταχθεί στην πάλη των στοιχείων, που ούτε να τα συλλάβει με το νου μπορεί, μηδενίζεται. Θα πρέπει να βρεθεί στην όχθη ασφαλισμένος απ' τον άμεσο κίνδυνο τουλάχιστο, για ν' αρχίσει να συμμετέχει αισθητικά στη δράση των στοιχείων, όπως όταν ακούει μιας μουσικής συμφωνίας τη δραματική έξαρση. Θα ένιωθε τότε, παρά του τρόμου τα σαλπίσματα και του φόβου τις βροντές που τον αφανίζουν, να αναβρύζει μέσα του μια δύναμη υπεροχής περίσσειας, δύναμη της ίδιας του ψυχής, που ελεύθερη πια υψώνεται μεθυσμένη από έκσταση και λαχταράει χαρούμενη. Χαρούμενη γιατί μέσα από την κατακλυσμαία πάλη των στοιχείων, που της προσφέρει το υπέροχο μεγαλείο του ακούσματος ή του θεάματος, συνθέτει και δημιουργεί μαζί με την αρμονία ενός νέου κόσμου.

Ζει λοιπόν μέσα μας κι ένας άλλος κόσμος, κόσμος ηθικός, ελεύθερος από τη βία των στοιχείων, απ' τον οποίον ο άνθρωπος μπορεί να αντλήσει δυνάμεις ηθικές υπέροχες για να τους αντιταχθεί, αλλά και

κόσμος αισθητικός, ικανός να ψάλλει την κοσμογονία και μέσα από τον κατακλυσμό, που κινδυνεύει ο ίδιος να χαθεί. Αυτή η νεκρανάσταση του είναι μας μέσα από τη συντριβή σε μια σφαίρα υψηλή, το ανέλπιστο φτερούγισμα της ψυχής μας από το μηδέν στο άπειρο, όπου αναπνέει ξαφνικά και λαχταράει να μείνει, δημιουργεί μίαν έντονη τάση των συναισθημάτων, που βρίσκει τη λύση της στη μέθη της έκτασης του Υψηλού. Η έκφραση του Υψηλού στη φύση, σε διαφορετικές μορφές και βαθμούς, μας αποκαλύπτει ότι το Υψηλό, σε αντίθεση προς το Ωραίο, παρουσιάζεται απροσμέτρητο ως προς το μέγεθος και υπερφυσικό ως προς την τάξη. Το αχανές του πελάγου, του ουρανού οι εκτάσεις και τα θεόρατα ύψη, είναι μεγέθη ασύλληπτα για μας - είναι το άπειρο - όσο κι αν η ζώνη του ορίζοντα κι ο γαλανός θόλος το κλείνει σ' ενότητα. Της καταιγίδας το ξέσπασμα, της τρικυμιάς το φούσκωμα, το άξαφνο φως της αστραπής είναι για μας τάξη ρυθμών άρρυθμη, προβολή υπερφυσικών δυνάμεων απότομη και αποκαλυπτική.

.....
Το ίδιο τώρα και στην τέχνη, με την πρώτη ματιά νομίζουμε ότι θα συναντήσουμε δυο κατηγορίες έργων που εκφράζουν το Υψηλό. Πρώτα τα υπερμεγέθη, όπου κυριαρχεί η έκταση, όπως οι Πυραμίδες της Αιγύπτου, η λιτή αλλά πυραμιδοειδώς πυργούμενη Αγια-Σοφιά, οι γοτθικοί πανύψηλοι ναοί. Κατά δεύτερο λόγο τα έργα που κι αν δεν προβάλλουν στα μάτια μας μίαν έκταση απροσμέτρητη, μας υποβάλλουν μια δύναμη υπερφυσική σε ένταση, όπως ο Μωυσής του Μιχαηλάγγελου, ο Παντοκράτωρ του Δαφνιού, ή από την ποίηση της Γραφής, το: «και είπεν ο Θεός Γεννηθήτω φως και εγένετο φως»! Ο διαχωρισμός αυτός όμως δεν σημαίνει ότι τα απλώς υπερμεγέθη έργα είναι όλα και καλλιτεχνήματα υψηλής πνοής. Ο Άγιος Πέτρος της Ρώμης, παρά το μεγάλο του μέγεθος, δεν προκαλεί υψηλήν εντύπωση, γιατί έχει λάθη στην «κλίμακα», ώστε να χάνεται η απεραντοσύνη του έπειτα είναι διαμορφωμένος με στοιχεία της κλασικής μορφολογίας, που πηγάζουν από έργα ωραία και όχι υψηλού χαρακτήρα. Και, το σπουδαιότερο, δεν τον συνέχει η ένταση μιας δύναμης υπερφυσικής, ικανής να εκφρασθεί υπέροχα. Ο Μιχαηλάγγελος με τη διάρθρωση της κάτοψης και τον τρούλο κυρίως εκεί τείνει, αλλά κι ο τρούλος κάθετα πάνω στο υπόλοιπο έργο σαν απομονωμένος με την πρόθεση της

«μεγαλοφροσύνης» του. Σε μια εποχή, όπως η Αναγέννηση, όπου έλειπε από τη θρησκευτικότητα το βάθος, δεν απόμεινε παρά το πλάτος.

Π. Μιχελής, *Αισθητική θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*, ό.π., σσ. 25-29